

nomske nužnosti i empirijskih fenomena, možda nikada nije prevladana. Ali između ranog devetnaestog i kasnog dvadesetog stoljeća, kada se pojavljuje teza o mogućem nestanku društva, nije se pojavilo ni jedno nadmoćnije rješenje koje bi dokazalo tu neizbježnost. Sve dok se to ne dogodi društvo nije potpuno nestalo.

Na isti način Wagner obrađuje i pojmove **politika i modernost**. Pokazuje kako političke kontekste uvijek valja imati na umu pri razumijevanju socioloških teorija i pojmova. Politika je, kaže on, »organizacija modernosti« i bez obzira na to je li ona liberalna, republikanska, birokratsko-racionalna, socijalno-državna itd., njezino kontekstualno polje nedvojbeno utječe na tematska usmjerenja i shvaćanja zadataka sociologije. Zar o tome najbolje ne svjedoče kontekstualni politički utjecaji na misao Durkheima, Webera, Pareta, Parsonsa itd? Što se pojma modernosti tiče, Wagner smatra potrebnim izdvojiti ga kao zasebnu temu jer na kraju želi precizirati u kojim se konceptualnim okvirima kreću njegova razmišljanja. Značenje modernosti tvore dvije komponente: ideja autonomije ljudskih bića kao spoznajnih i djelatnih subjekata i ideja racionalnosti svijeta, njegove načelne inteligibilnosti. Još određenije, modernost je situacije u kojoj ljudska bića ne prihvaćaju nikakva izvanjska jamstva sigurnosti svoje spoznaje, održivosti svojih političkih poredaka i postojanosti vlastitog življenja. Ukratko, to je situacija u kojoj su ljudi uvjereni da sami postavljaju pravila i zakone svog odnošenja prema prirodi, zajedničkom življenju i samospoznaji. Wagner upozorava da je konceptualno relevantno praviti razliku između **modernog društva i modernosti**. Moderno društvo označava društveni poredak koji svoju modernost zadobija »iz posebnog strukturalnog i institucionalnog aranžmana«. U tom sklopu modernost je shvaćena kao ostvareni i određivi društveni oblik. No, u drugom, prethodno već spomenutom smislu, modernost se odnosi na

situaciju ili stanje koje stvaraju ili iznalaze sama ljudska bića. »Ta je situacija«, dodaje Wagner, »podložna različitim tumačenjima i osporavanjima. Jer koliko god bio autonoman u svom sučeljavanju s nepredvidljivim događajima, u svojoj vladavini, odnos čovjeka prema svijetu i sebi samome stalno je potencijalno problematičan«.

Rade Kalanj

Etienne Balibar

NOUS, CITOYENS D'EUROPE

Les frontières, l'Etat, le peuple

Editions La Découverte, Paris 2001, 322 str.

Autorska i socijalnoteorijska reputacija Etiennea Balibara poznata je na dva načina. S jedne strane, on je pripadnik Althusserova strukturalističkog kruga i koautor ambicioznog, strukturalistički usmjerenog djela **Kako čitati Kapital** (1965), u kojemu je izložio svoju interpretaciju historijskog materijalizma. Na toj su interpretativnoj crti i njegove knjige: **Pet studija o historijskom materijalizmu** (1974), **Marx i kritika politike** (1979), **Spinoza i politika** (1985). S druge strane, Balibar se od kraja osamdesetih godina intenzivno bavi pitanjima koja u tom razdoblju pojačano zaokupljaju socijalnoteorijsku misao, a to su prije svega pitanja nacije i nacionalizma, države i suvereniteta, Europe i europskog zajedništva itd. U tom su smislu zapažen odjek izazvale njegove knjige: **Rasa, nacija, klasa. Dvojbeni identiteti** (1988), **Granice demokracije** (1992), **Građansko pravo. Kultura i politika u demokraciji** (1998). Tom tematskom krugu pripada i knjiga **Nous, citoyens d'Europe. Frontières, l'Etat, le peuple (Mi, građani Europe. Granice, država, narod)**. Knjigu tvori dvanaest poglavlja: *Homo nationalis. Antropološki nacrt nacije kao oblika, Identitet/Normalnost, Državlansko pravo ili apartheid, Držav-*

ljanstvo bez zajednice, Europa poslije komunizma, Granice svijeta, granice politike, Nasilje i globalizacija, Prema nesavršenom građanstvu, »Es gibt keinen Staat in Europa«, Europa građana, Razmatranja o suverenitetu, Tegobna Europa. Gradilišta demokracije. Skrenut ćemo pozornost na neke od Balibarovih tema, analiza i stajališta.

Jedna od središnjih tema cijele knjige jest odnos **nacije** (»nacionalne društvene formacije«) i **nacionalizma**. U kritičkom preispitivanju tog odnosa, s nizom povijesnih i teorijsko–interpretativnih digresija, Balibara najviše zaokupljaju »tri velika pitanja«: **historičnost** nacija i nacionalizma, **nacionalni identitet** i **strukturalno nasilje**. Podsjeća da nakon svršetka hladnog rata i podjele svijeta na suprotstavljene vojno–ideološke tabore prisustvujemo diskursu o »kraju države–nacije ili kraju hegemonije nacionalnog oblika u društvenom životu«. Smatra se naime da ulazimo u **postnacionalnu** eru i da predstoji organiziranje njoj svojstvenih modaliteta ekonomskog razvoja, pravne regulacije i sigurnosti. Za jedne je to pozitivan proces a za druge pad u regresiju i krizu. Balibar drži da diskurs o kraju nacije ili opadanju njezine važnosti ima smisla samo ako ga se ilustrira konkretnim i specifičnim situacijama. Primjerice, neke nacije ili grupe nacija moraju zajedno prijeći »prag« postnacionalnosti, neka se društva moraju »denacionalizirati« ili »transnacionalizirati«. Neke se tradicionalne nacije moraju raspasti na više–manje dramatičan način. Upravo zbog te raznolikosti situacija primjerenije je konstatirati da prisustvujemo ne samo diskursu o kraju nacija i nadolasku postnacionalnog nego i žestokim prijemorima o različitosti nacionalnih modela državljanstva ili građanskosti. Već je poslovična njemačko–francuska raspra o dva modela nacionalnog državljanstva, pri čemu se svaki od njih smatra iznimnim. S jedne je strane francuski model **političke nacije**, a s druge pak njemački model **kulturne nacije**. Balibar u

tome vidi imaginarnu predodžbu dvaju simboličkih tipova porijekla političke institucije, jednog koji se poziva na **svijest, volju**, »revolucionarni moment« i drugoga koji se poziva na **tradiciju** i »nesvjesnu prirodu«, njezinu projekciju u povijesti.

Prema Balibaru nacija nije individualnost nego određeni tip društvene formacije, to jest povezanosti **ekonomskih** i **ideoloških** struktura. Ona je i model artikulacije administrativnih i simboličkih funkcija države, koji joj omogućuje da vrši središnju ulogu, da »reducira kompleksnost«. Posebnu pozornost privlače »prinudne simboličke strukture« nacionalnog oblika koje uvjetuju ideološke procese. Balibar apostrofira dvije skupine osobito snažnih prinuda: prinude **genealogijskog** oblika (»simbolički poredak« koji artikulira svjesne i nesvjesne odnose što se iz generacije u generaciju prenose putem obitelji, državnih institucija, pravnih normi i autoritarnih obrazaca) i **prinudama jezika** (koji nije samo sredstvo komunikacije i »kulturna forma« nego i nadindividualno odnošenje koje proizvodi posebne oblike identifikacije ili protuidentifikacije). Njihova se važnost sastoji u tome što one iznutra kontroliraju i reguliraju stanovite temeljne **antropološke** razlike koje se pojavljuju čim dođe do uklapanja subjekta u odnose moći i u diskurs.

U nastojanju da što više izracionalizira taj problem Balibar kaže da »nacionalni oblik nije ni zajednica ni idealni tip zajednice nego koncept jedne strukture koja je sposobna proizvoditi određene učinke zajednice«. Jedino posebne nacije ili nacionalnosti mogu biti više ili manje koherentne zajednice, zamjenjivati druge zajednice, uklapati ih ili se s njima povezivati. Jednom riječju, nacionalni oblik nije puka apstrakcija nacionalne zajednice nego koncept koji omogućuje da se shvati zajedničko djelovanje i ispreplitanje ekonomskih i simboličkih određenja. To je struktura koja se stalno preobražava i diferencira, koja je u u doba virtualnog financijskog tržišta posve različita od

strukture manufakturnog i kolonijalno-merkantilističkog razdoblja.

Strukturalna preobrazba stalno svraća pozornost na pitanje **identiteta i pripadnosti**. Balibar prihvaća ona shvaćanja koja razlikuju **primarne i sekundarne identitete**. On drži da je nacionalni identitet kakav se reflektira u diskursima ili pripovijestima, vjerovanjima, osjećajima ili institucionalnim praksama, u stvari sekundarni identitet koji pretpostavlja primarne identitete, od njih se razlikuje, uspostavlja se iznad njih i legitimira ih za vlastite ciljeve. Što se tiče **etniciteta**, kao snažnog obrasca identifikacije, to je po svojoj naravi »ambivalentna konfiguracija koja cirkulira odozdo prema gore, od primarnih do sekundarnih identiteta«. Balibar drži da je svaki identitet kao takav **naindividualan**, što znači da ne postoji nešto takvo kao predodređeni obrasci kolektivnog identiteta (primjerice, *Volkerpsychologie*, organicističke ili kulturalističke teorije itd.). Nema ničeg takvog što bi navodilo na pomisao da individualno sebstvo tvori autonomnu i samodostatnu stvarnost čiji bi se identitet oblikovao nezavisno od **društvenih procesa i kolektivnog imaginarija**. **Nacionalizam**, kao organska ideologija nacionalnog, jest težnja da se primarni identiteti integriraju u hijerarhijski obrazac univerzalizacije i normalizacije razlika.

Veliki dio svojih razmatranja Balibar posvećuje **demokratskoj izgradnji Europe** i moglo bi se čak reći da sve njegove analize nacije, nacionalizma, države itd. služe samo toj glavnoj svrsi. Mogućnost izgradnje Europe sučeljava se s određenim brojem povijesnih činjenica i problema koji proizlaze iz **globalizacije**. Bilo bi posve besmisleno zanemarivati da između europskog političkog prostora i svjetskog političkog prostora postoje podjele ili »granice« čije su funkcije i narav danas u pitanju. Ima li se na umu specifična europska povijest, njezina složenost i konfliktnost, očigledno je da Europa više neće moći biti **proširena teritorijalna i socijal-**

na reprodukcije (»teritorijalizacija društava«) države–nacije. To, međutim, ne znači da se ne postavlja pitanje političke zajednice i njoj svojstvene općenitosti. U tom pogledu Balibar koristi pojmove **nesavršena građanskost i zajednica sudbine**, inzistirajući osobito na obrazovanju, **poznavanju kultura i socijalizaciji kolektivnih sukoba**. Podsjeća da je tu perspektivu još prije pola stoljeća naznačila H. Arendt. Ona je naime **krizu države–nacije** (opterećene tragičnim epizodama u Europi i zvan Europe) povezala s istinskim zaokretom k pitanju **ljudskih prava**, koja moraju biti neodvojiva od širenja građanskosti kao **univerzalnog prava na politiku**.

No Balibar dodaje da takvo proširenje, u europskom slučaju, pretpostavlja zbiljsko uvažavanje triju problema na kojima posebno treba inzistirati. Riječ je, prije svega, o **postkomunističkoj tranziciji** koja istotodno sadrži **geopolitički aspekt** (europska izgradnja, proizašla iz hladnog rata, još nije prevladala logiku **limesa i granica**) i **filozofski aspekt** (emancipatorska tradicija Europe i tragični sukobi koji obilježavaju tu tradiciju). Nadalje, radi se o **novom političkom statusu granica** u kontekstu globalizacije. Balibar ponavlja da ne vjeruje u njihovo jednostavno nestajanje. Sumnja da je to moguće čak i sa stajalište ekonomske logike, »gdje one, naprotiv, igraju bitnu funkciju distribucije«. Ali ako je globalizacija shvaćena kao predodžba o nizu heterogenih povijesnih procesa, tada postaje nezaobilaznim i pitanje **globalizacije politike** kao kolektivnog djelovanja, kao više ili manje konfliktnog susreta i komunikacije među ljudskim množtvima. A njezin neophodni uvjet jest neposredna **demokratizacija postojećih granica**. Tu je, napokon, pitanje **strukturnog nasilja**. Europa bi, upozorava Balibar, mogla zapasti u iluziju da se jednom za svagda izvukla iz »smrtonosne zone« koju danas oslikavaju procesi nadeksploatacije, etnoreligijske netolerancije, političko–ekonomskog kri-

minala i fiziološke bijede. Ti procesi, međutim, prožimaju i samu Europu a vidljivi su, primjerice, u segregativnim politikama te u pojavama **isključivog nacionalizma** kako na Zapadu tako i na Istoku. Prema tome, »odvajanje« bi se moglo podupirati samo pod cijenu kontinentalnog »sigurnosnog« projekta (što se katkad naziva **tvrđavom Europe**) čiji bi krajnji učinci bili dijametralno oprečni. Prenaoružana Europa, zaokupljena umnažanjem vlastitih projekcija na okolni svijet i na zaštitne institucije unutar njega, pridonijela bi samo podizanju razine svjetskog nasilja, pojačala bi svoju autoritarnost i dovela do toga da ju se odbacuje.

Takvim projekcijama, kaže Balibar, treba suprotstaviti projekt **transnacionalne građanskosti**, koji je sukladan stalnoj invenciji i inicijativama u području politike ljudskih prava, odnosno »politike ograničenog suvereniteta i transnacionalne građanskosti«. Nikakva definicija **europske građanskosti** nije moguća ako u novom geografskom i institucionalnom prostoru ne označi neposredan napredak individualnih i kolektivnih građanskih prava univerzalnog dosega u odnosu na njihove najviše dosege u nacionalnom okviru. Svako drugo rješenje, osobito ono koje bi sugeriralo da institucije Europe moraju prethoditi njihovoj demokratizaciji, unaprijed je osuđeno na nelegitimnost i neuspjeh. Nikakvo omeđivanje širine i obuhvatnosti »europske zajednice građana« ne može se temeljiti na principu **identitarne isključivosti**, na kulturnim i sigurnosnim mitovima koji Drugoga *a priori* promatraju kao unutrašnjeg ili vanjskog neprijatelja. Bez obzira na svoju obuhvatnost, ta je zajednica moguća samo kao **principijelno otvorena**. Treba je definirati kao zajednicu **dostupne građanskosti**.

Ali provedivost tog načelnog stajališta nije nimalo jednostavna. Objedinjavanje funkcija **legitimne političke vlasti** i funkcija **teritorijalne razgraničenosti stanovništva** unutar klasičnog poimanja narod-

nog suvereniteta danas mora voditi računa o dva podjednako **demokratska** i prividno **proturječna** zahtjeva: zahtjevu transnacionalne kontrole javnih vlasti, koja praktički znači ograničavanje suvereniteta, i zahtjevu reafirmacije »prava naroda« koja se tradicionalno poistovjećuju s nacionalnim suverenitetom. Genealogijska analiza pojmova građanskosti i suvereniteta upućuje na stav da je hipoteza o konstituciji »europskog naroda« ili narodnog suvereniteta u Europi posve smisljena i da istodobno odbacuje vertikalni model organizacije »jedne europske nacije«. Cijeli se niz kolektivnih nastojanja kreće u tom smjeru, primjerice: demokratizacija i širenje europskog zakonodavnog prostora, preuređenje socijalne dimenzije građanskih prava, demokratizacija granica, uspostava jezičkog režima utemeljenog na širenju sposobnosti prevođenja. »Europa će, kaže Balibar, sve više biti ne zatvoreni entitet (sličan federalnoj državi ili mnogonacionalnoj imperiji) nego otvorena cjelina ispunjena brojnim koncentričnim krugovima nadnacionalnih institucija u nestabilnoj ravnoteži. Ona će tvoriti prostor susreta (dabome, i sukoba) različitih ekonomsko-kulturnih sklopova čije su povijesne specifičnosti snažne barem toliko koliko i samo europsko jedinstvo: **euroameričkog sklopa**, **euromediterranskog sklopa** (što znači i **eu-roarapskog** ili **euromuslimanskog**) i **euro-(ex)-sovjetskog sklopa**, koji obuhvaća sve ili neke zemlje bivšeg socijalističkog poretka«. Ta izvanjski otvorena cjelina iznutra će ipak zadržati stanoviti broj **neukidivih granica**. Riječ je ne samo o političkim granicama država nego i o nepostojanim socijalnim granicama koje se na kartama ne mogu vidjeti ali su materijalizirane u različitim administrativnim pravilima i socijalnim praksama. U tu vrstu granica spadaju i granice među stanovništvima različitog porijekla i različitog mjesta u podjeli rada.

Iz Balibarovih je razmatranja očigledno da pitanje granica i suvereniteta

predstavlja glavni kamen kušnje europskog ujedinjenja. Teorijski su znatno temeljitije i razrađenije njegove analize suvereniteta, što i nije iznenađujuće ima li se na umu duga i kontroverzna teorijska tradicija tog pojma. On se vraća njegovim izvorištima, kritički rekonstruira shvaćanja Jeana Bodina, Thomasa Hobbesa, J. J. Rousseaua i Carla Schmitta, a od suvremenih teoretičara najviše se zadržava na filozofsko-političkim stajalištima Claudea Leforta. Iz toga izvlači dvije pouke. Prije svega zaključuje da pojam suvereniteta »pogađa« unutrašnje ograničenje koje je u isti mah neizbježno i neprihvatljivo. On se istodobno može očitovati kao »neuklonjivi preostatak komunitarizma ili korporativizma«, odnosno kao zapreka individualizaciji subjekata i kao krajnja individualna autonomija (sloboda savjesti, vlasničkih interesa, radnih interesa) čija opstojnost ne ovisi o državi nego o prirodnom pravu svakog pojedinaca. To je put od podaništva prema subjektivitetu koji uključuje lojalnost i disciplinu novoga tipa. S druge strane, klasične doktrine ispostavljaju se kao nit vodilja ne samo za razumijevanje apsolutnosti i nedjeljivosti suvereniteta nego i za spoznaju njihove manjkavosti koja se odnosi na ozbiljenje takve zamisli. Klasične doktrine nisu dospjele do pune svijeti o tome da je »regularno ozbiljenje apsolutnosti suvereniteta moguće samo uz interiorizaciju njegovih ograničenosti, naime uz uvjet da se u političko polje uklopi ono što mu je do tada izmicalo: racionalna regulacija prava na vlastita vjerovanja i racionalna regulacija ekonomskih procesa u njihovoj autonomnoj specifičnosti«.

To, drugim riječima znači, da je oblikovanje pojma suvereniteta povezano s osamostaljivanjem političke sfere, s uspostavom njezina primata, s procesom koji je otvoren i nedovršen, tako da se još nije posve ozbiljila preobrazba podanika u subjekte. Jedna se činjenica ipak ne smije zaboraviti. Ono što je omogućilo prijenos

suvereniteta na narod, odnosno iznalaženje političkih oblika koji su omogućili da narod zauzme mjesto suverena i barem simbolički obnaša apsolutnu vlast, jest stvaranje institucija duhovne i ekonomske moći države. Ali ono što je u toj preobrazbi suvereniteta još važnije jest opće pravo glasa, mogućnost pristupa javnim funkcijama i ulogama na temelju zasluga i učinaka a ne na temelju pripisanih ili nasljeđenih statusa, karakterističnih za teološko-političko razdoblje. Odatle proizlazi da nacionalnu formu, u doba uspostave moderne države, karakteriziraju dvije istodobne značajke, dva lica: etatističko o demokratsko lice. Iz tog proturječnog ustrojstva Balibar izvodi tezu: »Suverenitet države istodobno se čuvao od suvereniteta naroda i na njemu se temeljio. Politička se država sve više preobražavala u socijalnu državu (ili nacionalno-socijalnu državu), uspostavljajući predstavništvo socijalnih snaga, mehaniku općeg prava glasa i institucije socijalnih prava, o čijim mijenama ovisi stupanj djelotvornosti jednadžbe građanskost = nacionalnost = suverenitet. To je ono što hipotetički nazivam hegelijanskim i keynesijanskim putem kako bih naznačio način na koji su razmišljali teoretičari organskog suvereniteta ili intervencionističke države«.

Te dvije logike djeluju i danas. Opstojnost državnog suvereniteta usredotočena je na sposobnost politike da se obnavlja polazeći od onoga što joj je izvanjsko ili pak iznalazeći oblike kulturne komunikacije unutar naroda i oblike klasnih antagonizama u kojima arbitrira. Današnja kriza suvereniteta (»čija izvorišta slabo poznajemo«) dokazuje krhkost, a možda i zastarjelost »organskog« procesa autonomizacije i podruštvljenja političkog. Nije dovoljno reći da se tu radi o krizi ideje nacije. Uz to valja imati na umu da je poistovjećivanje nacionalne konstitucije i političkog suvereniteta bilo uvjetovano povijesno određenom, prolaznom situacijom u dominantnom centru imperijalis-

tičkog svjetskog sustava. Odatle proizlazi da današnja kriza istodobno pogađa i države koje se nisu mogle (»u čvrstom smislu«) konstituirati kao suverene nacije. Ta se kriza, isto tako, ne može općenito pripisivati globalizaciji i njezinim »regionalnim učincima«. S jedne je strane očigledno da se razorno djelovanje globalizacije na nacionalni suverenitet zbiva kao oblikovanje **transnacionalnog kulturnog prostora** u kojemu su »građanske religije« pojedinih država nepovratno regionalizirane, tako da više ni na svom teritoriju ne mogu predstavljati nešto univerzalno. Sve je izraženiji odmak od klasične predodžbe suvereniteta, što Balibar označava izrazom »nemoć Svemoći«. No, s druge strane, antagonizmi što ih je država-nacija, kao socijalna država, pokušala riješiti institucionalnim posredovanjem unutar određenih granica, očigledno se javljaju na transnacionalnoj razini. Prema tome, ne može se s punom sigurnošću tvrditi da je **dijalektika suvereniteta naroda** (demokratski zahtjevi i oblikovanje javne moći), koja traje i mijenja se već dva stoljeća, izgubila svaki smisao. »Ako je istina da se u toj dijalektici, bez jednoznačnog rješenja, konačno koncentriralo političko značenje ideje suvereniteta, to znači da kriza te ideje nije nagovještaj njezina kraja nego njezine otvorenosti ili nepredvidljive mijene«.

U toj otvorenosti i nepredvidljivosti, drži Balibar, najvažnije je graditi **demokratsku Europu** i demokraciju općenito, jer će o tome u konačnici ovisiti i staro pitanje suvereniteta. Izgradnja demokratske Europe zbiva se na četiri ključna **poprišta**. Prvo je poprište pitanje **pravde** i na njemu se odigrava stalna borba za status individuum kao političkog subjekta. Drugo je poprište uspostava **konvergencije** između sindikalnih borbi i »asocijativnog pokreta«, konvergencije koja je bitna za ozbiljenje projekata reorganizacije radnog vremena na europskoj razini. Treće je poprište **demokratizacija granica**. Ne radi se o ukidanju granica (»koje bi dovelo

do širenja divljeg kapitalizma, do odbacivanja ljudi poput roba«) nego o dogovaranju prelaska granica, koje i u europskim i u planetarnim okvirima treba olakšati kretanja, kolanja i migracije ljudskih mnoštava. Četvrto se poprište odnosi na **kulturu**, ali ponajprije na »jezik Europe«. To je uvjet koji omogućuje ne samo da se govori o javnoj sferi nego i da se odgovori na pitanje tko tu sferu oblikuje, kome ona služi. Balibar se u tom pogledu slaže s Umbertoom Ecoom te kaže da »i u teoriji i u praksi, osobito na razini obrazovnih praksa, valja dovesti u pitanje koncept romantičarskog (humboldtovskog) porijekla, u kojemu je jezik pojmljen kao zatvoreni totalitet, kao izraz u sebe zatvorene zajednice, kao uvjerenje zadržano sve do najnovijeg vremena. Multikulturalna praksa, a ne hijerarhizacija državnih jezika – to bi trebalo biti polazište europske demokratske konstitucije«.

Rade Kalanj

Mark Lilla

THE RECKLESS MIND

Intellectuals in Politics

New York Review Books, New York, 2001, 215 str.

Odnos intelektualaca prema politici jedan je od onih tematskih izazova koji su stalno otvoreni za nove prijepore, analize i razna tumačenja epizodičnog ili načelno-teorijskog domašaja. Povijest tog pitanja duga je koliko i povijest intelektualne funkcije društva, koju u starogrčkim vremenima utjelovljuje lik filozofa zaoкупljenog ne samo metafizičkim počelima nego i praktičnim problemima umnog uređenja zajednice. To iskušavanje filozofske umnosti na području neposrednog i zajedničkog ljudskog interesa ima arhetipsko značenje za cjelokupni kasniji međudnos filozofsko-teorijskog intelekta i praktično-političkog djelovanja. Riječ je o naperetom, dramatičnom a često i